

Türkiye Elektrik Kurumu

Türkiye'deki elektrik işletmelerinin bir tarihçesini ve Türkiye Elektrik Kurumu hakkında kıymetli bilgi ve görüşleri içine alan bu yazı, ricamız üzerine sayın üyemiz fCorkut ÖNGÜN tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'de şehirlerde ve sanayide elektriği kullanmak üzere 19 uncu yüz yılın sonlarında bazı teşebbüsler yapılmıştır. Ancak bunlardan hiç biri olumlu bir sonuca varamamıştır. Olumlu bir sonuca varamamış derken bugünkü sınırlar içindeki Türkiye'den söz ettiğimizi belirtmek isteriz. Yoksa 20nci yüz yılın başında Osmanlı İmparatorluğunun batı illerinde elektrikle şehirler görülmüştür.

İkinci Meşrutiyetin ilanı ile beraber girişilen kalkınma hamleleri arasında şehirlerin modern araçlardan faydalanması konusundaki çalışmaların geniş bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu maksatla hükümet merkezi olan İstanbul'da elektrik üretim ve dağıtım tesisatı yapmak ve işletmek üzere Ganz şirketi ile Osmanlı Hükümeti Bayındırlık ve Ticaret Bakanlığı arasında 1 Kasım 1910 yılında bir sözleşme imzalanmıştır. İmtiyaz sonradan Sofina adıyla tanınan bir Belçikalı şirkete geçmiştir. 1914 yılı Şubat ayında tramvaylara ve diğer tesislere elektrik cereyanı verilmesi ile bugünkü Türkiye sınırları içinde ilk defa şehirlerin elektrikleştirilmesi işi başlamış olmaktadır.

İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilk yıllarında şehir amme hizmetlerinin ifa edilmesi daima bir bayındırlık hizmeti sayılmış ve merkezi hükümet tarafından tesis ve kontrol edilmiştir. Bu hizmetlerin mahalli idarelere bırakılması çok daha sonraları olmuştur.

Merkezi hükümetler şehir hizmetlerini hemen tamamen imtiyazlı şirketlere verdikleri imtiyazlarla gördürmeyi itiyat edinmişlerdir. Bu maksadı sağlamak üzere halen de yürürlükte olan «Menafii Umumiyye müteallik imtiyazat hakkındaki kanun çıkarılmıştır (10 Haziran 1910). Bu kanunun birinci maddesinin son kısmında hangi imtiyazların merkezi hükümet tarafından verileceği de açık olarak şu şekilde belirtilmiştir :

«Vilâyet ve devairi belediyenin teşkilâtına dair vazedilecek kavanin ile itası hükümeti mahalliyetinin dairei selâhiyetlerinde bulunmayacak olan menafii umumiyye müteallik imalât imtiyazı doğrudan doğruya kuvvei icraiye tarafından verilecektir».

Buradan da görüleceği gibi şehirlerin elektrikleştirilmelerinin bu tarihlerde belediyelere bırakılmamasının başlıca sebebi belediyelerin henüz kurulup gelişmemiş olmalarıdır.

İstanbul'un ardından 13 Eylül 1913 yılında da İzmir'de «Traction - Electricité» adlı Belçikalı bir şirketle «cer ve tenviri elektriki imtiyaz mukavelesi» imza edilmiştir. Ancak Birinci Dünya Harbi ve Kurtuluş Savaşının araya girmesi şirketin çalışmaya başlamasına fırsat vermemiştir. İzmir'in kurtulmasından sonra 17 Mart 1925 yılında ek bir sözleşme yapılmış ve 1926 yılında da İzmir şehir elektrik tesisatı işletmeye açılmıştır. İzmir'in ardından, Ankara, Adana, Edirne, Gaziantep, Balıkesir, Tekirdağ gibi başlıca şehirlerimiz yabancı sermayeli imtiyazlı şirketler yardımı ile elektriğe kavuşmuşlardır.

İmtiyazlı şirketlerin geniş ölçüde çalıştığı 1910-1940 yılları arasında, Türkiye'de sermaye birikmesi bugünkü ölçülere göre çok düşük seviyede idi. İmtiyazlı şirketler sağladıkları teknik imkânlardan başka, dayandıkları büyük sermayeli yabancı bankalar aracılığı ile memlekete yabancı sermaye getirilmesine de yardımcı olmuşlardır. Elektrik yatırımlarının özelliği, büyük sermaye yatırımlarına karşılık, elde edilen yıllık satış ve kârların yatırılan sermayeye göre çok düşük nispetlerde olmasıdır. Bu özellik gözönünde tutulursa imtiyazlı şirketlerin neden ilk yıllarda tercih edildiği daha kolay anlaşılır. Ayrıca yabancı şirketler, işletmelerin bakım ve tamiri için gereken malzemeleri dış memleketlerden getirtmek için aranan döviz de her yıl sağlamakta idiler. Şirketlerin bu hizmetlerine karşılık elde ettikleri önemli imtiyazları vardı. Şirketler gümrük resminden ve vergilerden muaf idiler. Örnek olarak İzmir'in 1913 tarihli imtiyaz sözleşmesinin 13 üncü maddesi gösterilebilir. Bu madde şöyledir:

«Diyarı ecnebiyeden celp ve tedarik olunacak alât ve edevatı ve saire gümrük resminden muaf tutulacaktır. Müddeti imtiyaz zarfında gerek imalât ile bunların müesses bulunduğu arazi ve gerek imtiyaz varidatı üzerine hiçbir vergi tarh olunmayacaktır.» Aynı imtiyaza 1925 yılında yapılan ek sözleşmede bu konu şu şekilde ifade

edilmiştir: «Şirketin mukavelesi mucibince inşasına mecbur olduğu tesisatı iptidaiyesi için lâzım olup Türkiye dahil ve haricinden celp ve mühayaa edeceği bilcümle eşya ve malzeme bir defaya mahsus olmak üzere gümrük resmiyle rüsumu dahiliyeden muaftır. Şirketin sermayesi üzerine hiçbir vergi tarh olunmayacaktır».

Elektrik yatırımlarında bugün alınmakta olan toplam gümrük vergi ve resimlerinin mal bedelinin % 25 - 60 i kadar tuttuğu düşünülürse ilk yatırımın kolaylaşmasına o zaman devletin önemli ölçüde yardım etmekte olduğu anlaşılacaktır.

Şirketlerin sözleşmelerinde elektrik satış tarifeleri sağlam esaslara bağlanmış; para değerinin düşmesine karşı koruyucu tedbirler alınmıştır. Ayrıca, satış fiyatları bir hayli de yüksek idi. Örnek olarak İstanbul ve İzmir imtiyaz sözleşmelerinde tespit edilen kWh fiyatları için; 1910 ve 1913' de bir lira olan Osmanlı altınına bugün 100 lira denirse; bugünkü satış fiyatları:

	<u>Ev ihtiyaçları</u>	<u>Sanayi</u>
İstanbul	400 krş/kWh	200 krş/kWh
İzmir	325 «	150 «

olacaktır.

1925 tarihli ek sözleşmeye göre bugünkü fiyatlarla İzmir'de elektriğin satış fiyatının evlerde 142 ve sanayide 71 krş/kWh olması gerekmektedir.

13 Temmuz 1931 yılında İzmir'de yapılan bir hesaba göre evlerde satış fiyatı 24, sanayide 12 krş/kWh bulunmuştur. Bu hesabın esas alındığı formüllere bugünkü fiyatlar uygulandığında evlerde satış fiyatı 148, sanayide 74 krş/kWh bulacaktır. Bu hesaptaki kabullerle 1931 yılına göre bugün işçilik ücreti 10, kömür fiyatı 6 kat artmış Türk parasının değeri 5 kat düşmüştür. Elektrik fiyatındaki değişme $148/24 = 6,15$ kat olması gerekirken bugün hemen hemen 1931 yılı fiyatlarının aynıdır. Bu elektriğin 6,15 kat ucuzladığı anlamına gelir. Ayrıca o zaman elektrik üzerinden herhangi bir vasıtalı vergi alınmazken bugün 6 krş/kWh'ı bulan bir de vergi alınmaktadır. Şirketler imtiyaz sözleşmesiyle net kârlarının % 30 unu; zarar ettikleri halde de belirli bir miktardan aşağı düşmeyen yıllık bir bedeli, belediyelere ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Sonraki değişmelerle bu değerler bütün bürüt gelirin % 4 ile % 5 i şekline sokulmuştur.

Bu açıklamadan da görüleceği gibi imtiyazlı şirketler zamanında elektrik sektörüne devlet ancak vergi muafiyeti yoluyla yardım etmektedir. Sektör kendi yatırımlarını otofinansman ve kredi yoluyla karşılamaktadır. Bu konuda devlet herhangi bir yardım yapmamaktadır. Vergi muafiyeti şeklinde yapılan ilk yatırım yardımının

bir kısmı da işletme gelirlerinden belediyelere geri verilmektedir. Tarifeler bütün malî yükleri kaldıracak şekilde tespit edilmiştir.

Bu kadar ağır malî şartlarla çalışılmasına karşılık meselâ 1930-1940 arasındaki 10 yıllık devrede elektrik üretimindeki yıllık ortalama artış şehir işletmelerinde %9,7; otoprodüktör endüstri işletmelerinde %24,6; Türkiye toplamında ise %14,1 olmuştur. Bu devrede endüstri işletmelerinin çoğu kendilerine gereken enerjiyi kendileri üretmekte idiler.

İmtiyazlı şirketler belirli şartları yerine getiren her istekliye elektrik vermek mecburiyetinde oldukları gibi üretim tesislerini ihtiyaca göre büyültmeye de mecbur idiler.

İkinci Dünya Harbine doğru, dünyada yayılmaya başlayan milliyetçilik cereyanlarının tesiri yüksek elektrik satış hatlarının doğurduğu kârların cazibesi, iyi organize edilmiş ve işletilmiş olan şirketlerin yarattığı işletmeciliğin kolaylığı hakkındaki fikirler, bunların millileştirmek üzere satın alınması düşüncesini doğurdu.

İlk defa 1.5.1938 de İstanbul elektrik imtiyazı arkasından Ankara ve Adana (1942) İzmir (1945) ve diğer şehirler şirketlerden anlaşma ile tespit edilen bir bedelle satın alındılar, karşılığında bedeli 20 yılda dövizle ödenmek üzere bonolar verildi.

Satın alınan şirketler geçici olarak birer yıl kadar Bayındırlık Bakanlığı tarafından işletildikten sonra belediyelere devredildi. İstanbul ile Ankara ve Adana için ayrıca idare ve işletme kanunları yapıldı. Diğer şehirler ve genel olarak bütün belediye işletmeleri için bir işletme ve idare kanunu yapılması düşünülmüyordu. Bu kanun bugüne kadar yapılmamıştır.

Belediyeler, kendilerine devredilen elektrik işletmelerini yine devredilen tramvay, havagazi işletmeleri veya kendi kurdukları otobüs, su veya diğer işletmelerle birleştirerek İEET, EGO, ES-HOT, ESO gibi belediye işletmeleri kurdular. Bunları işletmelerin ve belediyelerin kendi insiyatifleri içinde idare ettiler. Bu işletmelerin yalnız alım ve satım esasları (4768-1945) sayılı kanunun verdiği yetkiye göre 20 Eylül, 1947 günü bir yönetmelikle tespit edilmiştir. Diğer konularda tamamen boşluk vardı.

Tarifeler konusunda Bayındırlık Bakanlığının 29.4 1941 gün ve 1762 sayılı «Elektrik ve su tarifelerinin tanzimi esasları hakkında» ki genelgesi 5237 sayılı Belediye gelirleri kanununun 9 7.1948 de yürürlüğe girmesine kadar yürümüşdür. Bu tarihten sonra işletmelerin tarifesi 5237 sayılı kanunun 39 uncu maddesi 2 ci fıkrasına göre tespit edilmeye başlanmıştır. Bu fıkra şöyledir:

«İşletmelerin ücret tarifeleri, bunların idare, işletme, ve sigorta masrafları ile borcun veya yatırılan sermayenin itfa taksitleri yenileme ve ihtiyat akçeleri ıslâh ve tevsi masrafları ve normal sermaye faizini aşmayacak bir kâr nisbeti gözetilerek belediye meclislerince tanzim edilir.

Umumî gelirler için belediyece istihlâk edilecek elektrik miktarı tarifede aboneler aleyhine müessir olamaz.

Bu tarifelerin tasdiki ve bunlara ait itirazların incelenip karara bağlanması en büyük mülkiye memurunun tasvibine bağlıdır».

İşletmelerin, işletme yolları kendi personeli veya müşterilerle olan münasebetleri, muhasebe usullerinin ne şekilde olacağı hakkında da henüz konulmuş bir kanun veya tüzük yoktur. Yalnız elektrik tarifelerinin nasıl hesaplanacağı ve işletmelerin elektrik satışı konusunda abonelerle olan bazı münasebetleri 17 Haziran 1960 günlü bir yönetmelikle Sanayi Bakanlığı tarafından tespit edilmiş esaslara göre yürütülmektedir.

1948 yılından sonra en fazla siyasi tesirlere uğrayan işletmeler belediye işletmeleri olmuştur. Tarife, personel, hesap usulleri, idare, işletme yatırım 1948-1960 arasında tamamen denebilecek şekilde siyasi tesirler altında kalmıştır. Bu konuda kontrol organı olarak Sanayi Bakanlığının tutumunun da önemli rolü olmuştur. Belediye işletmelerindeki siyasi tesirler bugün bile önlenmiş değildir.

İmtiyazlı şirketlerin satın alınmasında bunların çok yüksek fiatla elektrik sattıkları üzerinde geniş propaganda yapılmıştır. Herhalde bu propagandanın tesiri ile olacak bu tarihten sonra işletme şartları ve sonuçları düşünülmeden elektrik satış katlarının düşürülmesi, tarifeleri tasdik eden mercilerin ideali olmuştur. Tamamen izafi olan ucuzluk terimi bir önceki yıldan daha küçük sayılarla ifade edilen değerlerle elektrik satmak anlamına gelmiştir. Yukarıda anlatıldığı gibi meselâ İzmir'de 1931 yılına göre gerçekte 6 kat daha ucuz elektrik satılmakta iken bugün dahi bu fiatı gösteren sayının küçültüleceğinden bahsedildiği işitilmektedir.

Ucuz elektrik satışının ülkü edinilmesi, önce bu konudaki hizmetleri aksatmış, yatırımları azaltmış, personeli kaçırmış ve belediye işletmelerinde çalışanların büyük fedakârlıkları dahi bu durumu önlememiş ancak çöküşü biraz daha uzatmıştır.

1948 yılında Bölge elektrik işletmelerinin kurulduğu görülüyor. Bölge ihtiyaçlarını karşılamak üzere termik ve hidrolik büyük santraller, yüksek gerilimli enerji nakil hatları kurulmaya başlıyor. Belediye elektrik işletmelerinde ucuz elektrik satışını sağlamak üzere bölge işletme-

leri de belediyelere ucuz satışa zorlanmıştır. En büyük satıcı olan Etibank Elektrik İşletmelerinin bu yüzden 1962 yılı sonunda zararlarının toplamı 100 milyonu bulmuştur. Eğer 1958 Ağustos'unda Türk ekonomisinin kararlı hale getirilmesi için alınması gereken tedbirlere uymak zorunluğu olmasa idi bu zarar birkaç kat daha fazla olacaktı.

Bölge elektrik işletmelerinin belediyelere bir hayli ucuz elektrik satmalarına rağmen devrenin ilk yıllarında belediyelerin satış fiyatları nisbeten iyi idi. Bu yüzden bilhassa büyük belediyelerin yıllık kârları, zarar eden bölge işletmelerini kısındırıyordu. Bütün elektrik işletmelerini içine alan bir teşkilâtın kurulması en çok bu yıllarda söylenmeye başladı. Hele büyük elektrik işletmelerinin yalnız elektrikten kâr etmeleri ve bu kârlarını diğer belediye işletmelerinin -otobüs, gaz- zararlarının ve yatırımlarının finansmanında kullanmaları bu düşüncede olanların mahzurlu görüp sık sık ileri sürdükleri bir gerekçedir. Elektrikten elde edilen kârın diğer işletmelerde kullanılmaması düşüncesini haklı çıkaracak bir hüküm ne İstanbul İETT ve Ankara EGO, Adana ne de İzmir ESHOT kuruluş kanunlarında bulunmaktadır. Esasen böyle bir düşünce birlik teşkil eden elektrik, otobüs, gaz işletmelerinin çalışma düzenini de bozabilirdi. Bu düşüncüyü ileri sürenlerden çoğu aynı işletmelerin bütçelerini, tarifelerini iş programlarını onaylamakta olan kimselerdir. Demek istiyoruz ki, belediyeler elektriğin kârlarını diğer işletmelere aktarıırken bunu kendilerini kontrol eden mercilerin muvafakati ile yapıyorlardı. Etibank'ta ise iş tersine oluyordu. Banka maden satışlarından elde ettiği kârlarla elektriğin zararlarını kapatmakta idi. Bu konuda şurası bir gerçektir ki, elektrik işletmelerinin idaresi ve finansmanında memlekette bir görüş birliği yoktur.

6 Nisan 1953 de toplanan İstisari Enerji Kongresinin 2 numaralı komisyonu «memleketimizde enerji işlerinin yeni baştan düzenlenmesi» konusu ile uğraşmış ve komisyonun hazırladığı rapor kongre genel kurulu tarafından kabul edilmiştir. Kongrenin bu konuda kabul ettiği esaslar şöyle sıralanabilir.

1. Elektrik işletmelerini kontrol eden bugünkü teşkilât genişletilmeli, yetki ve görevleri artırılmalıdır. Tarife işleri iktisadı muhasebe usullerine dayanan esaslara göre yürütülmelidir.

2. Bölge santralleri karakterindeki bütün santraller enterkonnekte şebeke ve tesisleri tüzel kişiliği olan bir kurum tarafından işletilmelidir. Kurum; bu tesislerin; etüd ve proje, inşa ve tesis, işletme - bakım, toptancı sıfatıyla enerjinin yüksek gerilimle dağıtılması ve satışı, bütün tesislerin finansmanını sağlamak işleri ile uğraşmalıdır.

3. Özel hukuk hükümlerine göre kurulacak bu kurum mahalli sermayeden, devlet yardımından, dış kredilerden faydalanacak özellikte olması, hazine kefaleti ile tahvil çıkarabilmelidir.

4. Etibank ve Üler Bankasının çalışma alanları yeni kurulacak kurumun yetkilerine göre ayarlanmalı; İller Bankası bölge santrali olmayan santrallerle, şebeke ve hava hattı işleri ile uğraşmalıdır.

5. E.I.E. İdaresi yeni kurumun bünyesine gireceğinden yeniden bir hidrografi enstitüsü kurulmalıdır.

6. Belediye elektrik işletmelerinin ticari karakterli işletmeler gibi serbest ve kolay işleyebilmelerini sağlayacak genel bir işletme kanunu yapılmalıdır.

7. Elektrik malzemesinin yurttan yapılmasını sağlayacak fabrikaların kurulması teşvik edilmelidir.

O tarihlerde, kurulması düşünülen kurumun adına (Türkiye Enerji Kurumu) denilmiştir.

İstisari enerji kongresi kararları büyük bir dikkat ve titizlikle uygulandı. Bu maksatla o zamana kadar elektrik işletmelerini kontrol eden Bayındırlık Bakanlığı Şirket ve Müesseseler Reisliği, Enerji Dairesi adı ile yeni kurulan Sanayi Bakanlığının içine alındı (1957). Ancak yetkiler ve teşkilât genişletilmedi. Ayrıca hidrolik enerji kaynakları bu teşkilâtın kontrolü dışında kaldı. Bu suretle Sanayi Bakanlığı kurulmadan önce, hidrolik enerji kaynakları (Genel olarak DSİ ve EİE'nin denetlemesi altında idi) ile Belediye elektrik işletmeleri ve imtiyazlı şirketler Bayındırlık Bakanlığının, Termik enerji kaynakları Etibank, kömür ve petrol işletmeleri, otoprodüktör endüstri kurumları İşletmeler Bakanlığının kontrolü altında iken, Sanayi Bakanlığı kurulunca DSİ hariç diğerleri bu Bakanlığın kontrolüne girmiştir. İki ayrı görüşe sahip Bakanlar bu Bakanlıklara geldiği zamanlarda enerji işlerinde ortak bir görüş birliği sağlanamamıştır.

İstisari enerji kongresinin kararlarına dayanarak kurulması düşünülen Türkiye Enerji Kurumu kanun tasarısı hazırlanmış ve 1959 yılında Büyük Millet Meclisinde görüşülmeye başlanmıştır. Adı tasarıda Türkiye Elektrik Kurumuna çevrilen işletme tam olarak kongrenin düşündüğü gibi tasarlanmamıştı. Yukarıda açıkladığımız gibi zarar etmeden ve satış fiyatlarını da artırmadan Bölge elektrik işletmelerinin çalışabilmesi için enterkonnekte şebekeden elektrik alan bütün belediyeler hiç bir bedel ödenmeden bu teşkilâtın için giriyordu. Bu yolla en çok büyük elektrik işletmelerinin elektrikten sağladıkları kâr bölge işletmelerinin zararlarını kapatmakta kullanıla-

caktı. Büyük Belediyelerin müdahale ve muhalefeti üzerine tasarısı kanunlaşamadı.

Aynı tasarının Millî Birlik hükümetleri zamanında da kanunlaşması istendi ise de yine başarısız oldu.

Birinci Beş Yıllık kalkınma plânının elektrik sektöründe alınacak tedbirler kısmında Elektrik Kurumunu ilgilendiren kısımlar şöyledir:

— Elektrik işleri bir elden yönetilecektir. Türkiye Elektrik Kurumu hemen kurulacak, bütün tesisler bu kuruma bağlanacaktır.

— Sistemlere bağlı yerlerde bulunan ve bugün çalıştırılmayan santraller Türkiye Elektrik Kurumuna verilecektir.

Plânın uygulanmasına başlanırken bu direktifler ile esasen hazır olan 1959 tasarısı yeniden gözden geçirilmiştir. 1959 denemesinden faydalanarak bu defa belediyelerin muhalefetinden kurtulmak üzere tasarıya Kuruma devredilecek tesislerin bedelinin % 5-10'unun beş yıl süre ile belediyelere verileceği kaydı konulmuştur. Beş yıldan sonra Kurumun kârının % 3'ünün devir bedelleri oranında belediyelere dağıtılması tasarılanmıştır. Bu düşüncelerle hazırlanan tasarı 14.5.1963 de Başbakan İsmet İnönü tarafından Millet Meclisi Başkanlığına sunulmuştur.

Millet Meclisi Genel Kurulunun 20.5.1963 günlü birleşiminde kurulması kabul edilen geçici komisyon incelemelerini bitirerek kanun tasarısını 21.10.1963 de öncelik ve ivedilikle görüşülmek üzere Millet Meclisine göndermiştir. Bugün Millet Meclisi Genel Kurulunda kanunlaşmak üzere sıra bekleyen Türkiye Elektrik Kurumu kanun tasarısı yukarıdan beri anlattığımız tarihte gelişmenin sonunda, çeşitli düşüncelerin etkisi altında, çeşitli daireleri sevindirmek üzere bir sistem ve birlikten yoksun bir görünüştedir. Kurumun kurulması için gereken şartlar unutulmuş yer yer verilen tavizlerle kurulduğu zaman işleyeceği şüpheli bir işletme öne sürülmektedir.

Hükümet tarafından hazırlanan tasarının gerekçesinde şöyle denilmektedir:

«Yurdun gösterdiği bu durum (şehir ve kasabaların elektrik tesislerinin yetersiz bulunması) karşısında kuvvet ve gayretlerimizi birleştirmek suretiyle bir plân ve program içinde yeni bir teşkilâtlanma ile enerji davasını çözmemiz bir zaruret halini almıştır.

«İkinci Dünya Savaşından sonra İngiltere, Fransa, Yunanistan memleketlerinde enerji işlerini bütün şirketlerden bütün belediyelerden ve Devlet teşekküllerinden alarak bir araya getirmiş ve memleketşümül bir teşkilât içinde toplamışlardır.

«Kendi uzmanlarımız ve yabancı uzmanlar endüstrimizle bütün şehir, kasaba ve köylerimizin elektrikleştirilmesi işlerinin Türkiye Elektrik Kurumu gibi tek bir teşkilât içinde toplanmasını bir zaruret olarak ileri sürmüşlerdir.

«Bu suretle yurdun elektrik enerjisi davası bir yerde toplanacak; dağınık, yetersiz, verimsiz ve bir çok hallerde mükerrer çalışmalara son verilecek, teknik personel bakımından çekilen sıkıntı ve yetersizlikler de giderilmiş olacaktır.

«Yurdumuzda sanayi, şehir kasaba ve köylerimizin muhtaç oldukları bol ve ucuz elektrik enerjisinin bölge santrallerinden ve enterkonekte şebekeden verilmesi ancak Türkiye Elektrik Kurumunun kurulması ile mümkün olacaktır.

Tasarıyı Millet Meclisi adına inceleyen geçici komisyon gerekçesinde:

«Su ile sudan enerji üretimi problemlerinin tamamen birbirine müdahil olduğu tespit edilerek, milli enerji politikasının daha kararlı ve verimli bir yönde yürütülmesini sağlamak amacıyla ile, gelecekte, bu konulara ait bütün etüt, plânlama, yapım ve işletme bölümlerini kapsıyacak bir tek otorite altında toplamanın da tavsiye ve temenni edilmesinde görüş birliğine varılmıştır», denilmektedir.

Görüldüğü gibi gerekçede teşkilatlanma ile ucuz elektrikten başka bir düşünceye rastlanmamaktadır. Ancak düşünüldüğü gibi bir teşkilatlanmanın yeter olup olmadığı veya başka şekilde bir teşkilatlanmanın mümkün olup olmadığı ile bu şekilde bir teşkilatlanmanın yurda ne kazandıracığı incelenmemiştir. Ucuzluk terimi ise daha önce anlatıldığı gibi tamamen izafi ve mesnetsiz olarak kullanılmaktadır.

Türkiye Elektrik Kurumundan söz açılınca Yunanistan'dan ve Fransa'dan da söz açılmasına alışılmıştır. Bu yüzden Yunanistan'da 1950 yılında kabul edilen Devlet Elektrik Kurumu (Public Power Corporation) diye adlandırılan kurumun 1468 numaralı kuruluş kanununa bir göz atmak faydalı olacaktır.

Bu kanunun önemli maddeleri şöyledir:

— Yunanistan'daki hidro-elektrik ve termoelektrik santrallerini inşa etmek, işletmek ve üretilen elektrik enerjisinin nakli için bir milli şebeke tesis etmek ve bundan faydalanmak üzere bir teşkilât kurulmuştur.

— Halkın yararına ve fakat özel ekonomi prensiplerine göre çalışacak olan bu kurum tamamen Yunan Devletine ait olacak, idari ve ekonomik muhtariyeti bulunacak, devletin murakabe ve kontrolü altında bulunacaktır.

— Kurumun görevleri şunlardır :

a. Kendi finansmanını kendisi karşılayacaktır.

b. Üretilen enerjiyi sağlam ticari prensipler ve Yunanistan'ın genel ekonomi politikası içinde mümkün olduğu kadar ucuza şehir ve köy halkına ulaştırmak.

e. Yunanistan'ın değişik bölgeleri arasındaki enerji dağılımında aynı katagoriye giren müstehlikler arasında tarife bakımından sebepsiz olarak farklılıklara meydan vermemek.

ç. Yedek teşkili için yapılan yatırımdan sonra gerçekleşen gelirin yalnız tesislerin düzeltilmesi ve geliştirilmesi, müstehlike sunuluş yolunun düzeltilmesi ve elektrik enerjisi fiatlarının indirilmesine hasredilmesi. Bu karşılıktan yukarıda sözü geçen konulardan başka maksatlar için faydalanılması yasaktır.

— Kurum aşağıda gösterilen konularda mutlak bir imtiyaza sahiptir:

a. Kurumun plânlarının gerçekleşmesinin gerektiği hadde kadar ırmak ve göllerin, akarsu enerjisinden faydalanılarak hidro-elektrik santrallerin tesis ve işletilmesi;

b. Elektrik enerjisi üreten termik santrallerin tesis ve işletilmesi; (Bu santrallerde tercihan yerli yakıtlar kullanılacaktır)

c. Sözü edilen enerji santrallerini Yunanistan'ın çeşitli ihtiyaç bölgelerine bağlayacak milli bir nakil şebekesinin tesis ve işletilmesi;

ç. Milli şebekeden kullanma merkezlerine yapılacak elektrik dağıtım hatlarının tesis ve işletilmesi;

d. Üretilen enerji belediyelere, köy topluluklarına, tercihan kooperatiflere ve özel teşebbüslere satılmak üzere ayrılacaktır. Ancak istisnai hallerde büyük müstehliklere verilecektir.

— Bu imtiyaz, elektrik enerjisi üretim ve satışı için üçüncü şahıslarla imzalanmış olup halen uygulanan imtiyaz anlaşmalarından doğan Devlet taahhütlerini aşmayacaktır.

— Bakanlar Kurulunun teklifi ve Kurumun düşüncelerinin alınmasından sonra yayınlanan Kırallık kararı ile Yunanistan'ın bazı bölgelerindeki kurumlar tamamen veya kısmen ve belirli bir süre için burada açıklanan hükümler dışında bırakılabilir.

— Kurum ile aynı amacı güden özel teşebbüs arasında bir işletmenin devri ve ortak çalıştırılmasına dair anlaşmalar akti Yunan koordinasyon Bakanlığının teklifi üzerine Kırallık Kararına bağlıdır.

Kurum, Kırallık Kararı ile tespit olunacak özel vergi bağımsızlığına ve devletin hukuki imtiyazına sahip olacaktır.

— Kurumun murakabesi ve teftişi özel bir kırallık kararnameyi içinde tespit olunacak hükümlerle koordinasyon Bakanına verilecektir. Bakan kurumun çalışması hakkında her üç ayda bir ve mali yıl sonunda da bir yıllık raporu ve yıllık bilançoğu Parlamentoya sunmakla yükümlüdür.

1468/1950 sayılı kanunun bazı maddeleri sonradan 1951 de 1672 sayılı kanunla değiştirilmiştir. Bu değişiklikte önemli görülen bilhassa şu iki noktadır:

1. Kurum belirli durumlarda sahip olduğu imtiyazı kullanmak istemediği takdirde Devlet, bu imtiyaz hakkını geçici olarak veya 20 yılı aşmayan bir süre için tercihan belediye, kooperatifler veya özel teşebbüslere devretmek hakkını taşır. Bu gibi durumlarda imtiyazın verildiği bölgede Enerji Kurumu tarafından tespit edilen teknik, idari ve ekonomik hükümler ve tarifeler yürütülür. Üçüncü şahıslarla imzalanan imtiyaz sözleşmelerine göre devlete ait olan satın alma hakları, bu kanunun uygulanması ile Enerji Kurumuna devrolunur. Yukarıda sözü geçen hükümlere göre çalışmayan teşebbüslerin malları cebren Devlet Enerji Kurumuna verilmek üzere ellerinden alınır. Bu takdirde kurum uygun bir zarar ödeneği öder.

2. Linyit madenleri araştırma ve işletme imtiyazlarına dair kanunun hükümlerine uymak şartıyla Devlet Enerji Kurumu enerji üretiminden ayrı olarak linyit madenleri işletecektir. Linyit ocaklarının işletilmesindeki amaç, termo elektrik santrallara, enerji üretiminde kullanılacak yakıtı sağlamaktır.

Devlet Enerji Kurumu, linyit ocaklarını, önceden bunları işletmiş veya işletmemiş olan üçüncü şahıslara, işletmek üzere devredebilir.

Linyit işletmelerinin kendi Genel Direktörü olacak ve bunun da Devlet Enerji Kurumunun Enerji İşletmeleri Genel Direktörünün yetkileri gibi yetkileri olacaktır.

Görüldüğü gibi Yunanistan'da yapılan kanunda tarifler ve düşünceler net olarak gösterilmiş, gayeler açıkça belirtilmiştir.

Görüşüğümüz İran enerji kurumunun yetkililerinin söylediklerine göre; İranda çeşitli elektrik işletmelerini devletleştirirken veya birleştirirken gidilen yol, bu işletmelerin verimli çalışmalarını sağlamaktır. Kurum verimli çalışmadığını tespit ettiği işletmeleri durumunu uygun bir süre içinde düzeltmesi için uyarmakta, bu uyarıya uymayanları satın almak hakkını kazanmaktadır.

Bu incelemenin ve düşüncelerin ışığı altında Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) kanun tasarısının görüşlerimize göre aksayan kısımları sırasıyla şöyledir:

1. Enerji Kurumunun yetkileri, yetki sınırları ve bu sınırlar içinde ihtiyaçların karşılanması sorumluluğunun yalnız Türkiye Enerji Kurumuna ait olduğu gerekçede ileri sürüldüğü gibi belirtilmelidir. Ancak ihtiyaçların karşılanmasında hangi sıranın gözetileceği yani önce belediyeler, belediye birlikleri, kooperatifler, köyler ve köy toplulukları, özel teşebbüslere enerji verileceği, imkân olursa büyük müstehliklere de enerji verilebileceği açıklanmalıdır. Tasarıda bu sıra konusuna değilmemiştir.

2. Yukardaki sorumluluğun verildiği Kuruma, bir sorumluluğun gereklerini yerine getirmek üzere her türlü santrallerin etüt ve projelerini hazırlamak ve inşaatını yapmak yetkisinin de verilmesi gerekir. Bu suretle inşa ve etüt hatı veya gecikmelerinden sorumlu olacak bir kurum bulmak mümkün olur. Tersî olduğu yani bazı santrallerin başka bir teşkilât tarafından (Tasarıda DSİ) etüt ve projelerinin ve inşaatının yapılmasına izin verildiği takdirde bu konudaki gecikmelerden Türkiye Elektrik Kurumunun sorumlu tutulmasına imkân olamaz. İhtiyaçların karşılanması sorumluluğunun Türkiye Enerji Kurumunda olduğu düşüncesi işleme hale gelir. İhtiyaç sahiplerinin tesislerine zamanında enerji verilmemesi halindeki şikâyetleri iki teşkilât arasında gider gelir. Bu santralleri DSİ nin yapmasında mutlak zaruret varsa (Biz bu düşüncede değiliz) hiç olmazsa gecikme hallerinde zarar ödeneği için Kurumun DSİ ye döneceği kanun metninde açıklanmalıdır.

3. Türkiye Enerji Kurumunun düşüncesi alınmadan kamu hizmeti için elektrik üretim ve satış imtiyazları verilmemelidir (*)

Yalnız yukarıda söz konusu edilen Uç noktanın tasarındaki şekli gerekçede ileri sürülen «Elektrik enerjisi dâvasının bir yerde toplanması ve mükerrer çalışmalara son verilmesi» düşüncesini bozacak niteliktedir. Çünkü, önce etüt, projeler inşaat santralının hidrolik-termik oluşunda ve hidrolik santrallarda da tesisin büyüklüğüne göre en az iki kurum tarafından yürütülecektir.

(i) *Tasarının üçüncü maddesindeki imtiyazları yalnız Devlet verir» ibaresindeki devlet terimi de yerinde değildir Anayasaya göre devletin yasama yetkisini Türkiye Büyük Millet Meclisi yürütme görevini Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yargı yetkisini Mahkemeler yerine getirir. İmtiyazı yürütme görevini kullanan teşkilâtın yani hükümetin vermesi gerekir.*

Ayrıca devlet başkalarına imtiyaz verebilecektir. Bugün imtiyazla çalışan işletmeler vardır. Hiç olmazsa bunlar aynı şekilde çalışmaya devam edeceklerdir. İllerde Türkiye Enerji Kurumu ile herhangi bir anlaşmazlığa düşüldüğü zaman yeni imtiyazlar - Elektrik Kurumu uygun görmediği halde - verilebilir. Bu durumda Kurumun kurulması için ileri sürülen ana prensip «elektrik enerjisi davasının bir yerde toplanması» bozulur. Amaç kaybolabilir.

Bugün Çukurova bölgesinde imtiyazlı bir ortaklık bu bölgede enerji üretme ve dağıtma görevini yerine getirmektedir. Enerji kurumu çalışmaya başladığı zaman da bu ortaklığın imtiyazının devam edeceği anlaşılıyor. Bu halde ortaklığın bölgesi sınırları içindeki belediye işletmeleri de Türkiye Enerji Kurumuna değil, Çukurova Elektrik Anonim Ortaklığına verilmelidir. Bu suretle bir bölgenin, sorumluluğu bir işletmede olmakla Enerji Kurumunun kuruluş, amacına uygun hareket edilmiş olur.

İller ve Belediyelerin imtiyaz veremeyeceği ve elektrik tesisi kuramayacağı hakkındaki hükmün de kanunlaşmadan anayasanın mahalli idarelere verdiği yetkilerle çelişmemesine dikkat edilmelidir. Tersisi olursa kanun amacından ayrılacak şekilde işleyebilir.

4. Tasarıda birliği bozabilecek bir nokta da 3 cü maddenin «Ancak sulama ve pompaj gibi amaçlarla gerektiğinde ilgililer TEK'ten enerji alamadıkları takdirde muharrik kuvvet olarak elektrik tesisi kurabilirler» kısmıdır. Her belediyede pompajın var olduğu bilinmektedir. Bu noktadan faydalanarak belediyelerin ve diğer işletmelerin birlik dışında kalmaya kalkışmaları mümkündür. Her ne kadar «muharrik kuvvet olarak» devimi bunu sınırlar gibi görünüyorsa da muharrik kuvvet olarak kullanılması yanında elektriğin diğer maksatlarla da kullanılması iktisadiliğini artıracığından bu açık kapıdan faydalanmalar çıkabilir.

Köylere kadar en ufak birlikleri bile elektrikleştirmek görevi verilen Türkiye Elektrik Kurumu neden muharrik kuvvet olarak kullanılan pompaj tesislerine elektrik vermek üzere gerekirse müstakil tesisler kurmaya zorlanmasın.

-5. Türkiye Elektrik Kurumuna ek olarak verilen görevler şarta bağlanmamıştır. Önce görev verilmiş, arkadan gelen cümlede şart sayılmıştır. Bu şekil, uygulamada şartlar yerine getirilmediği takdirde kurumun görevi yapmamasına imkân vermez. Kurum görevini yapacaktır. Şartın yerine getirilip getirilmemesi ayrı bir konudur. Bu yoldan gidildiği takdirde Kurumun bir kaç yıl içinde çalışamaz duruma gelmesi mümkündür. Bu sebeple şartlar yerine getirildiği zaman görevin de yerine getirileceği açıkça "belirtilmelidir.

Sözü edilen bu duruma tasarıda çokça rastlanmaktadır. Örnek olarak şunlar sayılabilir:

a. Köy elektrikleştirilmesi, TEK'in görevlerinden birini teşkil eder. Köy elektrikleştirilmesi her yıl Devlet bütçesinden verilecek ödenekle yürütülür (Madde 4).

b. Bu tarifeler net % 8 den az olmamak üzere bir gelir gözetmek suretiyle hesaplanır. Ancak yukardaki sınırların altında bir tarife ile enerji satılmasına Bakanlar Kurulunca karar verildiği takdirde, yıllık satış zararları bütçeye konacak ödenekle kapatılır. Zararın miktarı Sanayi ve Maliye Bakanlıklarınca müştereken tespit edilir. (Madde 12)

c. Şehir, kasaba ve köylerde, park ve meydan aydınlatılması TEK tarafından yapılır. Tesis ve bakım bedelleri ile enerji karşılıklarını belediyeler ve köy ihtiyar heyetleri TEK'e öderler.

Umumî aydınlatma hizmetleri için ayrı bir tenzilatlı tarife tatbikine lüzum görülürse bu kanunun 12 ci maddesindeki hükümler uygulanır. (Madde 19).

6. Kurulması tasarlanan Türkiye Elektrik Kurumunun mali bünyesi çok zayıftır. Yardımların kaynağı belirli değildir. Bir takım tesisler devredilmektedir, ancak işletme ve yatırım sermayesi sağlayacak bir kaynak gösterilmemiştir.

Bugün belde ve bölge işletmeleri işletme zararlarını ve yatırım giderlerini karşılamak üzere -tarife gelirleri dışında- şu kaynaklardan faydalanmaktadırlar :

- a — Belediye bütçeleri
- b — İmar-İskân Bakanlığı emrindeki fon
- c — İller Bankasından borçlanma
- ç — Etibank'ın elektrik işletmesine yardımı
- d — Genel bütçeden yardım

Türkiye Elektrik Kurumu yalnız (d) maddesinden faydalanacaktır. Buna karşılık bugün belediye işletmelerinde bulunmayan, aşağıdaki yeni giderlerle geliri azalacaktır.

A — Vergi gideri -yıllık kârının % 35 i oranında kurumlar vergisi- (Madde 1).

B — Belediyelere ilk beş yıl için tesislerin devrindeki matlupları üzerinden yılda % 5 (İstanbul - Ankara - İzmir için % 10) (Geçici Madde 3).

C — Beş yılın sonunda yıllık kârın % 3 ü işletmeleri TEK'e devrolunmuş bulunan belediyelere verilecektir. (Geçici madde 3).

1962 yılı fiyatları ile yaptığımız kaba bir hesapta İzmir, Ankara, İstanbul belediye işletmelerine (B) haline göre yılda Elektrik Kurumunun 25 milyon, diğer bütün belediyelere de yılda 20

milyon olmak üzere 45 milyon lira ödemesi gerekecektir. Halbuki halen yalnız Ankara, Adana ve İstanbul elektrik işletmeleri belediyelerine yıllık bütüt gelirlerinin % 5 ini ödemektedirler ki, bu da yine 1962 yılında 11,5 milyon T. L. kadar tutmaktadır.

1962 yılı geçici hesaplarına göre, Türkiye Elektrik Kurumu içine girecek bölge kurumlarının giderlerinin yıllık toplamı 202,5 ve gelirlerinin yıllık toplamı 193 milyon T. L. dir. Bu suretle 1962 yılında bölge kurumları 9,5 milyon lira zarar etmişlerdir. Aynı yılda Türkiye'deki bütün belediyelerin yıllık geliri 420, gideri ise 370 milyon lira ve 1962 yılındaki kazançları da 50 milyon liradır. Belediye hissesi olarak da 11,5 milyon lira ödenmiş olup giderlerin içindedir. 1962 yılında birleşme olmadan amortismanlar hariç 50 milyon lira otopfinansman yoluyla elektrik işlerine yatırılabilir iken tasarının aynen kanunlaştığı kabul edildiği takdirde, ilk 5 yıllık devrede kazanç 7 milyon lira olacak bundan da yatırımda kullanılmak üzere vergiler çıktıktan sonra 4,5 milyon lira kalacaktır. Yıllık amortismanlar ise ancak 52 milyon lira tutmaktadır. Oysaki kalkınma plânında elektrik yatırımlarının toplamı, Türkiye Elektrik Kurumunun çalışma alanında, DSİ hariç olarak, 1963 de 386,8 milyon ve 1964 de 588,4 milyon liradır. Daha sonraki yıllarda tabiatıyla bu miktar daha da artacaktır. Bu yatırımların yarısının otopfinansman ile sağlanması istenirse bugünkü elektrik satış fiyatları en az % 70 artırmak gerekecektir.

Tamamen bir devlet işletmesi olan Elektrik Kurumunun, rakibi de olmayacağına göre bütün vergi ve resimlerden muaf tutulması yerinde olacaktır.

7. Tasarıda bazı noktalarda lüzumsuz ayrıntılara girilmiş, bazı yerlerde terimler alışıldığı şekilde kullanılmamıştır. Başka kanunlara girmesi gereken hükümler yerli yersiz maddeler arasına serpiştirilmiştir. Lüzumsuz ibareler ve imtiyazlar vardır.

Örnek olarak şunları gösterebiliriz:

— Genel olarak DSİ Genel Müdürlüğünün görev ve yetkilerini gösteren kısımlar bu kanunda bulunmamalı idi.

— Satılan elektrik enerjisi karşılıklarının ödenmesine dair TEK tarafından müşteriye yapılacak tebligat üzerine, alman karşılıkların ödenmemesi halinde TEK'çe düzenlenen ve müşterinin tükettiği enerji miktarını ve karşılıklarını gösteren belgeler İcra ve İflas kanununun değişik 68 inci maddesinde yazılı belgelerden sayılır (Madde 12).

— TEK'in çalışma konusu ile ilgili taşınmaz mallardan baraj ve santraller, enerji iletim hatları (Pilonlar dahil), transformatör merkezleri ve bunların yardımcı tesisleri bina ve arazi vergisinden muaftır (Madde 20).

— TEK'in santrallerinde elektrik üretimi için muharrir kuvvet olarak kullanılan elektrik enerjisi her türlü vergi ve resimden muaftır (Madde 20).

— Bu kanunun uygulanmasından doğan devirlerden intikal vergisi ve tescillerden herhangi bir harç ve resim alınmaz (Madde 20).

— İmar plânının uygulanması dolayısıyla zarruri görülen haller hariç olmak üzere TEK'in kamu hizmetlerine tahsis edilen malları haciz ve istimlak olunamaz (Madde 16).

— Sermaye tamamen ödendikten sonra ihtiyaca göre artırılmadığı takdirde kârlar Devlet bütçesine geçer (Madde 6).

— Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Murakabe Heyeti giderlerine TEK'in iştirak hissesi, diğer iktisadî Devlet Teşekkülleri arasında en yüksek olanın iştirak hissesini geçemez (Madde 6).

— İktisadi Devlet Teşekkülleri Reorganizasyon kanununun 28 ve 33 üncü maddesinde yazılı suçları işleyen TEK ve kurumları memur ve hizmetlileri hakkında da aynı madde hükümleri uygulanır (Madde 16).

— Tarifeler, bütün kuruluş ve idare giderleri hesaba katılmak ve ayrıca net % 8 den az olmak üzere bir gelir gözetmek suretiyle hesaplanır (Madde 12).

— Belediye elektrik işletmelerinin TEK'e devrini müteakip beher kılövatsaat için belediyelerin balen almakta oldukları istihlak resmine ilâveten, % 5 nisbetinde munzam bir yardım yapılır (Geçici madde 3).

8. Türkiye Elektrik Kurumuna yükleyeceği külfet düşünülmeden, bu külfetin karşılığı gösterilmeden «Bütün belediye özel idare ve köylere ait olup kamu hizmeti gören bütün elektrik işletmeleri, Sanayi Bakanlığınca hazırlanacak program gereğince, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, enterkonnekte şebekeye dahil olan belediyeler en geç iki yıl içerisinde diğer belediyeler ise en geç üç yıl içerisinde» Türkiye Elektrik Kurumuna devrolunmaktadır (Geçici madde 3).

Devir programının hazırlanmasına bile kurum katılmamaktadır.

Bu maddenin kanunlaşması Elektrik Kurumunu daha ilk günden işleme hale sokacaktır.

Elektrik işletmelerinin tarihi gidişi ile Türkiye Elektrik Kurumu hakkında topladığımız bazı bilgileri vermeye çalıştık. İşletmelerin kuruluş kanunları iyice incelenip sağlam esaslara bağlanmadan kanunlaşır, bunları sonradan düzeltmek çok zor olmakta; işletmelerin istenen amaca varması mümkün olamamaktadır. Elektrik enerjisinin bugünkü yaşayışımızdaki önemi ise apaçıktır. Bütün Türkiyenin elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayacak olan kurumun kuruluş ve çalışma yollarını daha kuvvetli sebeplere ve esaslara bağlayan bir kanunun çıkarılacağını umuyoruz.